

Секцыя 2

АСПЕКТЫ МОЎНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ (семантыка, словаўтварэнне, граматыка, прагматыка, мова мастацкай літаратуры)

Юлія Назаранка (Мінск, Беларусь)

ЯКУБ КОЛАС І НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АФАРЫСТЫКА

Вядомы польскі лінгвіст Вітальд Дарашэўскі ў артыкуле “Пачуццё і думка ў мове” пісаў: „Што адчуваю я, іншыя хацелі б адчуць дарэмна!.. Той, хто хоча спазнаць мяне, судзіць пра мяне, павінен быць не са мною, а ўва мне”. – У такіх скандэнсаваных словах выказвае Адам Міцкевіч вельмі істотную думку: сярод іншых людзей паэта вылучае вялікае напружанне пачуццяў, а вылучаючы – тым самым адасабляе, і адасабляе да такой ступені, што суджэнне аб тым, што ёсць сапраўднае “я” Міцкевіча – паэта і чалавека, - сказаць мог бы, на думку паэта, толькі той, хто апынуўся ў самых нетрах гэтага “я...” [8, 58].

Зазірнуць ва ўнутраны свет другога вялікага Міцкевіча – Канстанціна Міхайлавіча, або аднаго з класікаў беларускай літаратуры і стваральнікаў літаратурнай мовы – Якуба Коласа, даюць выдатную магчымасць яго аўтарскія выслоўі. Лінгва-рытарычны аналіз выбраных выслоўяў народнага песняра – гэта таксама магчымасць вырашыць шэраг лінгвістычных пытанняў, якія сёння цікавяць многіх з тых даследчыкаў, хто прадметам сваёй навуковай працы мае актуальныя пытанні беларускай мовы.

Аўтарскае выслоўе можа існаваць і стварацца самастойна як твор пэўнага малога жанру літаратуры і ў складзе, кантэксце іншых твораў. Якраз апошняе і характэрна для мастацкай творчасці Якуба Коласа, для яго творчай манеры. “Іменна творчай манеры, бо шматлікія факты сведчаць пра тое, што Якуб Колас добра ўсведамляў мастацкую вартасць і магчымасці гэтага жанру, але не імкнуўся звяртацца да яго дзеля яго самога, затое вельмі ахвотна, шырока выкарыстоўваў яго, па-майстэрску ўводзячы ў мастацкую тканку іншых, больш буйных твораў” [5, 59].

Прывядзём некалькі прыкладаў. Варта пачаць з тых, што ўжо трывала ўвайшлі ў літаратурную і народную мову, арганічна жывучы ў маўленні: *Мой родны кут, як ты мне мілы!..; Будзем плыць памалу далей, хоць далёка берагі...; Як паглядзіш – божжа мілы! Што з людзьмі*

робіць чын?; Сутокі неба і зямлі; Прафесар велькіх букваў; ...Веды ў адну столку; Пацяробкі культуры; Ну, дзядзька, як мы тут стаіма? – А так, як цюцька за дзвярыма!; Залатыя словы, хоць, сказаць, не новы; Які ён гога! які дока! Як ён нясе сябе высока!; Не гаварыў, а сек языкам! і шмат іншых.

Між тым, сярод выслоўяў Якуба Коласа – вельмі разнастайных у адносінах тэмы, глыбіні думкі, моўных сродкаў, аб’ёму – нямала і такіх, што прызначаны не для выкарыстання ў маўленні ў якасці “літаратурных прыказак”, а хутчэй для ўдумлівага чытання, як і выслоўі многіх іншых знакамітых аўтараў. Напрыклад, “у структуру рамана “Доктар Жывага”... уключаны разважанні аўтара пра найважнейшыя пытанні быцця” [4, 148]. Такія выслоўі не прэтэндуюць на “крылатасць”, бо гэта хутчэй разважанні, назіранні, мудраслоўі, сацыяльна-філасофская значнасць і эстэтычная вартасць якіх часткова пацвярджаецца іх адасобленым ад тэкстаў перакладам на іншыя мовы. Менавіта да такога тыпу трэба аднесці, напрыклад, думкі А.П. Чэхава або Ф.М. Дастаеўскага, сабраныя ў зборніках польскай серыі сусветнай афарыстыкі [7; 8]. Вось падобныя прыклады – праявічны і паэтычны – з творчасці Якуба Коласа:

Калі б тая радасць і тое шчасце, што часам, хоць і вельмі рэдка, трапляюць да чалавека, маглі б спяваць і звінець сваімі акордамі, то наша вуха чула б найцікавейшую на свеце музыку.

*Я не зайздросчу тым з вас, брацці,
Каго спрадвечныя закліцці
Не парушалі, не тамілі
І цяжкім каменем не білі,
І для каго ўвесь гэты свет
Ёсць аднае цялежкі след,
Пытанні толькі дабрабыту,
Дзе ўсё прыводзіцца к карыту,
І гэта ёсць адна дарога,
Апроч яе няма нічога.
Не! Духу волі плынь жывая
Такога ладу не прымае...*

Фронтальнае (і неаднаразовае) прачытанне твораў Якуба Коласа пакідае ўражанне выключнай “выслоўнасці” яго мастацкай і публіцыстычнай творчасці.

Як пісаў ў прадмове да сваёй кнігі “Крылатыя словы і афарызмы” Ф.М. Янкоўскі, “адшукванне матэрыялу, натуральна, патрабавала працяглай і настойлівай працы” [6, 8]. Такая праца мусіць працягвацца, на што ўказваюць і словы “выбраныя выслоўі” ў назве зборніка.

Але самі па сабе “працягласць і настойлівасць” павінны абапірацца, або спалучацца, з веданнем творчасці пісьменніка, даследчыцкім адчуваннем таго, якія радкі кантэксту таго або іншага твору нясуць у сабе адпаведны сэнс – сэнс пераносны, пашыральны, выслоўны. Падтэкст адкрываецца не кожнаму. Гэта пытанне асабліва цікавіць спецыялістаў па псіхалогіі літаратурнай творчасці [1], па тэксталогіі, па лінгвістыцы тэксту.

Напрыклад, М. Арнаўдаў спецыяльна падкрэсліваў “мастацкую каштоўнасць успрыняцця” жыцця пісьменнікам, калі “чыстае жывапісанне” набывае другасны сэнс, а на першы план выходзяць агульныя ўражанні, філасофія жыцця, хоць і непарыўна звязаныя з канкрэтыкай прадмета, які ўваходзіць у сюжэт твора [1, 57]. Якубу Коласу, як і іншым таленавітым майстрам слова, у высокай ступені ўласціва падобная двухпланавасць мастацкіх радкоў. І менавіта яна служыць падставай для іх эксцэпцыі ў якасці самастойнага выслоўя, для “ўзвышэння” кантэкставага выказвання ў пазакантэкставае выслоўе.

Зразумела, сказаным акрэслена толькі агульная тэндэнцыя спараджэння аўтарскага выслоўя, якое да гэтага “жыло” ў адпаведным аўтарскім жа кантэксце мастацкага ці іншага твора. Канкрэтнае ж праяўленне гэтай тэндэнцыі можа быць разнастайным. Нездарма ж і невыпадкава паэтыка вылучае і вывучае такую катэгорыю, як лірычнае адступленне. Гэты кампазіцыйна-стылістычны прыём у мастацкай прозе ці паэзіі дае аўтару магчымасць не толькі запаволіць фабульнае развіццё твора, але і – галоўнае – “у адкрытай форме выказаць асабістыя меркаванні па розных пытаннях” [2, 45], а гэта і ёсць прамы шлях да стварэння выслоўя. Такіх выпадкаў нямала ў творах Якуба Коласа, асабліва ў творах эпічных.

Важнай асаблівасцю катэгорый **тэкст**, **кантэкст**, **падтэкст**, што ўваходзяць у філалагічны інструментарый, неабходны для аналізу аўтарскіх выслоўяў, з’яўляецца іх унутраная складанасць. Было падкрэслена, што “даследаванне кантэксту і падтэксту ў філасофскай інтэрпрэтацыі з’яўляецца адным з цікавых элементаў яе гнесеалагічнага аспекту” [3, 82]. Гэта метадалагічна важна і для аспекту філалагічнага, бо, напрыклад, **кантэкст** можна разумець у вузкім сэнсе – як пэўны тэкст, што дае магчымасць вызначыць дакладны сэнс ужытых лексем і канструкцый, а можна гаварыць пра **кантэкст эпохі**. Менавіта апошні часта адкрывае шлях да так званага “новага прачытання” мастацкага твора, а значыць і для вызначэння “выслоўнай вагі” таго ці іншага фрагмента тэксту. Гэта мае істотнае значэнне для ацэнак, якія кладуцца ў аснову пэўных філалагічных і літаратурна-сацыялагічных разважанняў пра жыццё і творчасць Якуба Коласа, што прыпадала на гады пэўнай

сацыяльна-палітычнай значнасці — да 1917 года і пасля яго. Тут выказаную думку можна праілюстраваць такімі выслоўямі, як: *А даўней тры пары ботаў У нас было на ўсё сяло; Таму Янка і галее, Што па праўдзе жыць умее; Зямля — ды не наша! Такое брыды Не бачыў араты і жнейка; А што папу казаць я маю? Я печ на рай не памяняю! У кастрычніцкай віхуры Карані вашай натуры і падобнымі. Іх залежнасць ад кантэксту эпохі* відавочная.

Мы лічым, што актуальнай задача лінгва-рытарычнага даследавання выслоўяў Якуба Коласа застаецца і сёння. Па-першае — з-за самой колькасці аўтарскіх выслоўных выказванняў у мастацкіх творах паэта і па-другое — іх высокая *якасць* — адшліфаванасць слоўнай формы, глыбіня і актуальнасць думак, абагульняльны характар зместу, які закранае адвечныя праблемы чалавечага быцця — сэнс жыцця і вартасць учынкаў, закон і мараль, розум і пачуцці, прыроду і чалавечыя ўзаемадачынненні.

Творчасць Якуба Коласа дае магчымасць на найбагацейшым, лінгвістычна і рытарычна важкім матэрыяле паставіць і паспрабаваць вырашыць некаторыя пытанні беларускага мастацкага дыскурсу, аналіз якога месціць у сабе магчымыя адказы на пытанні лінгвістыкі, лінгвакультуралогіі, рыторыкі, паэтыкі і г.д. Як лічыў Якуб Колас: *Няма чаго чакаць панукі, Калі работы поўны рукі.*

Літаратура:

1. Арнаутов М. Психология литературного творчества / Перевод с болгарского Д.Д. Николаева. — М.: Прогресс, 1970. — 655 с.
2. Арутюнова. Н.Д. Истина: фон и коннотации // Логический анализ языка. Культурные концепты. — М.: Наука, 1991. — С.21-30
3. Брутян Г.А. Аргументация. — Ереван: Изд-во АН АССР, 1984. — 105 с.
4. Лесная Г.М. Б. Пастернак о роли языка в процессе художественного творчества // Язык и культура: Материалы первой международной конференции, Киев, 1992. — С. 148-149.
5. Міхневіч А.Я. Афарыстыка Якуба Коласа (да пастаноўкі праблемы) // Беларуская лінгвістыка. — 1983. — Вып. 22. — С. 59-65.
6. Янкоўскі Ф.М. Крылатыя словы і афарызмы. 3 беларускіх літаратурных крыніц. — Мн: Выд-ва АН БССР, 1960. — 136 с.
7. Czechów Antoni. Aforyzmy. [Biblioteczka aforyzmów]. — Warszawa, 1975. — 90 s.
8. Doroszewski W. Uczucie a myśl w języku / В кн.: Doroszewski W. Studia i szkice językoznawcze. — Warszawa: PWN, 1962. — 472 s.